

Юрій Васильович Ключівський,

керівник Інформаційно-аналітичної служби «Європейсько-Східний діалог»,

(Прага, Чеська Республіка)

ORCID: 0000-0003-4044-3925

Міжнародне значення українського простору пам'яті у національному вимірі Чеської республіки

Український простір пам'яті має довгу та цікаву історію в Богемії та Моравії й, особливо, яскравою - починаючи з часів першої Чехословацької Республіки (1919-1938). При цьому, варто не забувати, що у багатьох країнах світу й, особливо - у центральній Європі, українці були знані, як давня й самобутня нація а наші предки за сотні років здійснили чимало добрих справ та залишили своїм нащадкам у спадок - чисельні історичні артефакти, частину з яких можна сміло віднести до пам'яток українства, в тому числі й на теренах Чехії.

Український простір пам'яті в Чеській республіці, це не тільки діяльність відомих українців: письменників, поетів, митців, які в статусі мігрантів чи біженців - втікали, то від реальностей імперії, то від революцій то від воєн але й матеріальні скарби пам'яті, які залишили наші предки на цій землі.

Так, в Празі, на будові відомого Палацу Жофін (Palác Žofín) у 1956 році було розміщено меморіальну дошку відомому українському класику Іванові Франку (1856-1916), який відвідав Прагу та виступив з промовою на I з'їзді слов'янської прогресивної молоді, 18 травня 1891 року. Там же, в Празі на вулиці Добровського (Dobrovského) 872/28 можемо побачити меморіальну дошку, на будинку в якому, в 1920 році проживав М. Грушевський (1866-1934) - Президент Української Народної Республіки¹.

Натомість, справжніми скарбами матеріальної пам'яті можна вважати народні дерев'яні церкви колишньої Підкарпатської Русі (нині Закарпатської області), які є сакральними шедеврами не тільки для закарпатців але й для усієї України. І, коли в 1919 році тодішнє Закарпаття увійшло до складу першої Чехословацької Республіки, чеські фахівці були першими, хто звернув увагу на унікальну особливість церковної архітектури краю а впродовж десятиліть, стараннями чеських меценатів, письменників, учених - 5 церков із різних куточків краю були перевезені до тодішньої Чехії.

Одним із пам'яток українського простору - назвемо й пам'ятник Т.Г. Шевченку в Празі. Відомо, однак, що Тарас Шевченко ніколи не був в Празі, але з Чехією його пов'язує поема «Єретик» (1845) присвячена національному героєві Чехії Янові Гусу, яка оповідає про останні години життя і його боротьбу з католицьким духовенством в Чехії. Коли ж в 1876 році російська імперія, в черговий раз намагалась заборонити українську мову, то саме в Празі вийшло перше і нецензуроване видання «Кобзаря»².

¹ Українські поховання у світі. URL: http://www.ukrmemorial.eu/u_sviti.html?q=Ппара

² Празький Кобзар. URL: https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2010_05_17/z_dejin_vzajemnych_vztahu/x2018_03_09.html

Дещо пізніше, вже у міжвоєнний період ХХ століття Чехословаччина, через революційні події та Громадянську війну в тодішньому СРСР - стала притулком для десятків тисяч українських емігрантів. Багато хто з них мріяв повернутися на Батьківщину, проте багатьом судилося померти на чужині. Так, на території Чехії похована ціла плеяда українських громадсько-політичних діячів, науковців, письменників, художників, військових. Це, зокрема, науковці: Іван Горбачевський, Іван Пулюй, Іван Борковський, Федір Швець, Леонід Грабина; письменники: Спиридон Черкасенко, Софія Русова, Наталена Королева та Василь Королів-Старий; представники творчої інтелігенції: Михайло Бринський, Іван Кулець, Юрій Вовк, Микола Міленко; міністри, дипломати УНР, громадські та військові діячі: Степан Ключурак, Аполінарій Маршинський, Максим Славінський, Дмитро Антонович, Кость Мацієвич, Микола Стаховський, Кость Лоський, Григорій Сидоренко, Микола Галаган, Олександр Вілінський, Євген Голіцинський, Іван Мірний, Микола Тобілевич, Арсен Чернявський та багато інших³.

Найвідомішими українськими військовими похованнями на території Чехії є: меморіал у м. Лада в Под'єшtedі, меморіал на Центральному кладовищі м. Брно, меморіал на військовому кладовищі у м. Ліберець, монумент загиблим воїнам УНР на міському кладовищі у м. Пардубіце, військові поховання у м. Йозефов.

Так, Український військовий меморіал у м. Лада в Под'єшtedі, який ще відомий як Братська могила стрільців УГА (Українська Галицька Армія) був відкритий 20 жовтня 1921 року і присвячений українським військовополоненим Першої світової війни та загиблим воякам Гірської бригади УГА⁴. Далі, Український меморіал на Центральному кладовищі м. Брно, який був відкритий у листопаді 1923 року на місці поховання 154 українських вояків Першої світової та польсько-української війни⁵. Ще один український пам'ятник на військовому кладовищі м. Ліберець, який був встановлений у 1927 році на місці поховання 27 бійців Гірської бригади УГА і присвячений воякам УГА, які перебували в Ліберці в таборі для інтернованих частин УГА⁶. Цікавим є й Монумент загиблим воїнам УНР на міському кладовищі у м. Пардубіце роботи талановитої української скульпторки Оксани Лятуринської, який було відкрито 1 листопада 1932 року на колишньому військовому цвинтарі м. Пардубіце (зараз центральний міський цвинтар)⁷. Й, останнім у цьому переліку слід назвати Пам'ятник на братській могилі воїнів Української Галицької Армії у м. Йозефов, який було відкрито 10 серпня 1941 року, а виконав його чеський архітектор

³ Українські поховання в Чеській Республіці. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/361-ukrajinci-v-chehiji/ukrajinski-pohovannya-v-cheskij-respublici>

⁴ Ukrajinský hřbitov na Ladech. URL: <http://www.luzicke-hory.cz/mista/index.php?pg=zmukrhc>

⁵ Братська могила українським воїнам ПСВ і воякам УГА. URL: http://www.ukrmemorial.eu/czechia/brno/centralnyj/bratska_mohyla_ukrajinskym_vojinam_psv_i_vojakam_uha/

⁶ Братська могила стрільців УГА. URL: http://www.ukrmemorial.eu/czechia/liberec/ruprechtice/bratska_mohyla_vojiniv_uha/

⁷ Братська могила стрільців УГА. URL: http://www.ukrmemorial.eu/czechia/pardubice/pod_brizkami/bratska_mohyla_strilciv_uha/

Антонін Вагнер за проєктом професора графіки Української студії пластичного мистецтва в Празі Роберта Лісовського⁸.

Продовжуючи тему поховань, не можна зупинити свою увагу лише на масових могилах, про які йшлося вище але й варто акцентувати увагу на багато чисельних похованнях відомих українців, які у свій час знайшли вічний спокій в чеській землі.

Отже, саме в цій центральноєвропейській країні можна знайти «сліди» багатьох відомих українців, одні з яких певний час, як бачимо - діяли та проживали в Чеській Республіці а деякі там й поховані, інші ж, які - ніколи навіть не були у цій країні, наприклад - видавались. І саме це, можна вважати сакральністю українських пам'яток, які однозначно претендують та мають міжнародне значення у сенсі українського простору пам'яті у національному вимірі Чеської республіки⁹.

Вже в ХХ столітті, вимушені міграції, які мали місце на європейському континенті, в основному, через військові конфлікти, які по-суті – «вигнали» з домівок й місць перебування сотні тисяч й мільйони цивільних осіб, в період з 1991 року й до наших днів, стосуються, на жаль - й українців. При цьому, кожна наступна міграція, вважалась сучасниками – найбільшою, з часів Другої світової війни.

Фактично, всі три міграційні хвилі: 1991-2002, 2015-2018 та 2022 й донині – можна вважати воєнними, позаяк причинами всіх трьох були збройні, військові конфлікти: в колишній Югославії, в Сирії та в Україні. Останні призвели не тільки до міграційних процесів але й завдали (а в Україні – продовжують завдавати) значних матеріальних збитків та людських трагедій і поневірянь, що призводить до суттєвих, соціально-економічних втрат для всього європейського континенту.

Натомість, до початку 1990-х років, незважаючи на суттєві трансформації, у зв'язку із фактичним припиненням діяльності соціалістичного табору та його інституцій, таких як Рада економічної взаємодопомоги – РЕВ (протокол про розпуск підписано 27 червня 1991 року) та Варшавського Договору (протокол про припинення діяльності підписано 1 липня 1991 року), включаючи й розпад Радянського Союзу (в грудні 1991 року) - якогось масштабного переміщення населення чи масового притоку біженців у Європі не спостерігалось.

Так, найбільшою, повоєнною кризою біженців, з якою стикнулася Європа, стала Балканська криза, через югославські війни 1991-2002 років. Тоді, на території Югославії було, після Афганістану - найбільше біженців у світі, коли протягом кількох наступних років кількість біженців та переміщених осіб сягнула понад два мільйони осіб¹⁰.

Криза біженців 2015-2018 років, яка почалась після Арабської весни 2011 року, більше відома як європейська міграційна криза - це триваюча й донині політична криза в Європейському Союзі, яка спричинена великою кількістю іммігрантів, як економічних, так і біженців що прямували та їдуть до ЄС через Середземне море й Балкани з Африки, Близького й Середнього Сходу.

⁸ Братська могила стрільців УГА. URL:

http://www.ukrmemorial.eu/czechia/jozefov/vijskovyj/bratska_mohyla_vojiniv_uha/

⁹ Сакральність українських пам'яток в Чеській Республіці. URL: <https://iaseed.eu/media-sakral-ua-cz-2-2023/>

¹⁰ Ambrozo G. The Balkans at a crossroads: Progress and challenges in finding durable solutions for refugees and displaced persons from the wars in the former Yugoslavia. URL: <https://www.unhcr.org/4552f2182.pdf>

Однак, зараз - ми переймаємось вторгненням росії в український Крим, яке почалось ще в лютому 2014 року й з цієї дати варто вести облік внутрішньо переміщених осіб та біженців з України. Масова ж міграція біженців, почалась саме з лютого 2022 року - після повномасштабного вторгнення росії в Україну.

А вже наприкінці 2023 року приблизно 4,4 мільйона біженців з України отримували тимчасовий захист у ЄС, Норвегії та Швейцарії. При цьому, наприклад, Чеська Республіка - прийняла найбільше бенефіціарів на душу населення, а за нею йдуть Болгарія, Естонія, Литва та Польща. За даними ж Агентства ООН у справах біженців, станом на 16 грудня 2024 року було зафіксовано в усьому світі 6,814 млн. біженців з України. З них 6,254 млн. біженців зафіксовано в Європі і 0,56 млн. біженців за межами Європи¹¹.

Отже, міграційні виклики-кризи у Європі призвели до реагування з боку ЄС. Так, 11 червня 2024 року, після ухвалення Європейським парламентом та Європейською Радою - були запроваджені нові правила щодо міграції, відомі як Пакт про міграцію та притулок, в рамках спільної система ЄС для управління міграцією, що є гарантією того, що Союз матиме міцні та безпечні зовнішні кордони, що права людей будуть гарантовані, і що жодна країна ЄС не залишиться сама під тиском¹².

Вищеназване уможливило, країнам-членам ЄС, включно з Чеською республікою з населенням 10,5 млн. населення, станом на червень 2022 року - прийняти більше півмільйона біженців з України, 504 107 з яких - було надано спеціальний статус. Таким чином, Чехія, яка прихистила майже 4% українців, від загальної кількості власного населення країни - стала третьою країною серед країн Європейського Союзу, куди українці втекли від війни¹³.

І, хоч частина громадян України в Чеській республіці, з часом - скоротилась, українці за останні 4 роки - адаптувались у цій країні та активізувались у внутрішньо громадському житті. Діти з України, яких на 30 вересня 2023 року, нараховувалось 48 090, за даними Міністерства освіти, молоді та спорту - пішли в чеські дитсадки, початкові та середні школи й склали 2,6% від загальної кількості місцевих¹⁴.

Дорослі, здебільшого жінки (понад 3/5), працевлаштувались а загальна кількість працюючих склала 117 204 особи, які заповнили давно вакантні місця, а їхні внески до чеського бюджету, станом вже на 2024 рік, у вигляді податків та інших зборів - перевищили видатки на утримання біженців з України¹⁵.

Саме з 2022 року в Чеській республіці почали реєструватись десятки юридичних компаній, які заснували громадяни України, які пропонують послуги: перевізників, пересилки коштів, працевлаштування тощо. Й це не рахуючи десятків громадських організацій та центрів, які виникли з метою підтримки біженців та які фінансуються з

¹¹ UNHCR Ukraine – Help for war-affected people, refugees and asylum-seekers. URL: <https://help.unhcr.org/ukraine/>

¹² Pact on Migration and Asylum a common EU system to manage migration. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en

¹³ Ключівський Ю.В., Чеська Республіка та біженці з України. URL: <https://iaseed.eu/media-cz-ua-9-2022/>

¹⁴ Aktuální počty ukrajinských uprchlíků na českých školách. URL: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/aktualni-pocty-ukrajinskych-uprchliku-na-ceskych-skolach>

¹⁵ У Чехії працюють понад 117 тисяч біженців із України, троє з п'яти на посадах нижче від кваліфікації. URL: <https://ukraina.radio.cz/u-chehiyi-pracyuyut-ponad-117-tysyach-bizhenciv-iz-ukrayiny-troye-z-pyaty-na-8809177>

фондів ЄС і Чеської республіки, як-то: Український центр (з 2022 року, при Українській ініціативі південної Моравії), ProUA (2022), Мрія (2022), Громадський центр «Світло» (2022) та інші. В країні виникла низка Інтернет-ЗМІ, як-то: ProUkrainu, Gromada.cz та інші, які виходять українською мовою для співвітчизників.

Своє гідне місце в Чехії займають громадські організації українців, які виникли ще до 2022 року, як-то: Чеська асоціація українців (діє з 1991 року), Українська ініціатива в Чеській республіці (1992), яка видає часопис «Пороги» та представляє інтереси громади в Раді з питань національних меншин при уряді Чехії, Празький Майдан (2014), Українська ініціатива південної Моравії (2014), Регіональне українське товариство у Східній Чехії (2015), Український культурно-освітній центр у Брно (2019), Товариство українців у Чеській Республіці «Берегиня» й так далі. Крім того, в Чехії активно діють освітні та культурні заклади, зокрема суботні українські школи «Ерудит», «Українська школа в Празі», «Ниточка родоводу», культурно-освітній центр «Крок» та центр дозвілля «Джерело»¹⁶.

Таким чином, український простір пам'яті в Чеській Республіці має глибоке історичне коріння та важливе значення для обох країн й виконує свого роду роль містка між двома націями, які утверджують спільні, європейські цінності. Особливими відносинами між народами треба назвати, фактично - братську допомогу, з боку Чехії, воюючій Україні. Такі взаємини функціонують як у національному вимірі Чеської республіки (вшанування спільної історії, спільних героїв та протистояння спільному ворогу) так і в контексті збереження української національної ідентичності в цій країні, починаючи з еміграції й закінчуючи біженцями із воюючої України.

Отже, український простір пам'яті в Чехії має міжнародне значення, бо він поєднує історичну спадщину української еміграції, формує позитивний образ України в Європі та інтегрує українську ідентичність у чеський національний та європейський контекст. Більше того, український простір пам'яті в Чехії - це міст між Україною та Європою, який зберігає історію української державності, формує міжнародний імідж України, інтегрує українську спадщину в чеський та європейський наративи.

Анотація: Тези статті стосуються, фактично - міжнародного значення українського простору пам'яті після, практично, третьої міграційної кризи яку, поряд з Європою - зазнали землі Богемії та Моравії, після лютого 2022 року, на цей раз - з боку українських біженців від російсько-української війни, коли Чеська республіка прийняла, надала притулок й захистила сотні тисяч громадян України та, паралельно - відкрила для себе не тільки незламну країну на сході континенту але і її громадян, їх рішучість, сміливість, витримку, державні атрибути, мову, культуру, звичаї.

Ключові слова: український простір пам'яті, національний вимір, Чеська республіка.

Abstract: The theses of the article concern, in fact, the international significance of the Ukrainian space of memory after, practically, the third migration crisis that, along with Europe, the lands of Bohemia and Moravia experienced, after February 2022, this time - from the side of Ukrainian refugees from the Russian-Ukrainian war, when the Czech Republic accepted, provided shelter and protected hundreds of thousands of citizens of Ukraine and, in parallel, discovered for itself not only an invincible country in the east of the continent but also its citizens, their determination, courage, endurance, state attributes, language, culture, customs.

Keywords: Ukrainian space of memory, national dimension, Czech Republic.

¹⁶ Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Чехією. URL:

<https://czechia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/359-kulturno-gumanitarne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-chehiyeju>